

فصلنامه پژوهش‌های حفاظتی-امنیتی
دانشگاه جامع امام حسین (علیه السلام)

سال یازدهم، شماره ۴۱ (بهار ۱۴۰۱) صص ۹۹-۱۱۸

تأثیر تحریم‌های بین‌المللی به‌عنوان فورس مازور در قراردادهای تجاری (مطالعه موردی زنجیره تأمین مراکز دفاعی)

● وحیدرضا سلطانی ●

کارشناسی ارشد رشته حقوق ثبت اسناد و املاک دانشگاه آزاد واحد تهران، تهران، ایران (نویسنده مسئول)

● رضا بیرانوند ●

استادیار دانشگاه علوم انتظامی امین، تهران، ایران

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۲/۱۰

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۱۲/۰۵

چکیده

با توجه نیازهای روزافزون زنجیره تأمین دفاعی کشور به استفاده از فناوری‌های روزآمد در عرصه تقویت قوای دفاعی در مقابل تهدیدات پیشرو و همچنین نیاز به تأمین بخشی از این نیازمندی‌ها از خارج از کشور، لیکن تحریم‌های بین‌المللی وضع شده علیه جمهوری اسلامی ایران یکی از چالش‌ها در این امر بوده است. زنجیره تأمین در راستای دستیابی به فناوری‌ها مورد نیاز ناچار به انجام معاملات تجاری با خارج از کشور بوده و با توجه به تحریمی بودن تمامی صنایع مرتبط با حوزه دفاعی، انجام این امر به صورت مستقیم امکان پذیر نیست و لازم است از واسطه‌های داخلی و پیمانکاران در این خصوص استفاده شود که لازمه این امر، عقد قراردادهای تأمین کالا و خدمات بوده است که گاهی در این قراردادها پیمانکاران به استفاده از موضوع تحریم‌ها به‌عنوان فورس مازور و امر پیش‌بینی نشده اقدام به عدم اجرای تعهدات خود کرده‌اند که با پرداختن به این موضوع و بررسی عنصر فورس مازور در قراردادهای تجاری به اتخاذ راهکارهای مناسب برای پیشگیری از بروز مشکلات در قراردادها پرداخته است. روش تحقیق، روش آمیخته توصیفی - تبیینی با ابزار گردآوری اطلاعات کتابخانه‌ای و بررسی قراردادهای موجود بوده است. با توجه به نتایج حاصله و ویژگی‌های قراردادهای منعقد شده در زنجیره تأمین نیروهای مسلح مانند محرمانگی و محدودیت‌های مالی و زمانی در تأمین اقلام، یکی از راهکارها جلوگیری از وارد شدن قراردادهای این مجموعه‌ها در فرایندهای طولانی قضایی با استفاده از سایر اهرم‌ها و ابزارهای پیش‌بینی شده در حقوق قراردادها و امثال آن مشخص گردیده که مشروح آن در متن پژوهش اشاره شده است.

کلید واژگان: تحریم بین‌المللی، زنجیره تأمین، فورس مازور، قرارداد

یکی از وجوه تمایز قراردادهای نسبت به سایر روابط بین انسان امکان تأثیر علایق و خواسته‌های آن‌ها، در نتیجه‌ی آن است چون قرارداد یک فرایند توافقی است که منتج به نظرات ایشان است. در این فرایند همواره عوامل خواسته و یا ناخواسته بر سرنوشت قراردادهای تأثیر می‌گذارد که برخی از این عوامل ناشی از اراده طرفین قرارداد بر اجراء، ابراء، فسخ و یا ابطال قرارداد منها می‌گیرد و بعضی دیگر ناشی از عوامل بیرونی خارج از اراده و اختیارات طرفیت قرارداد یعنی متعهد و متعهد له می‌باشد که این موضوع را در قوانین بین‌الملل فورس مازور و در فقه اسلامی و حقوق مدنی به قوای قاهره نام می‌برند. در قانون مدنی همواره اصل بر استحکام قراردادهای و اجرای مطابق با تعهدات طرفین می‌باشد و یکی از مبانی برقراری نظم در جامعه اجرای درست و رعایت حقوق افراد جامعه می‌باشد، لیکن بروز مشکلات در اجرای قراردادهای و تعهدات مندرج در آن همواره یکی از چالش‌های موجود در این فرایند می‌باشد که این چالش‌ها را می‌توان در هر مرحله از اجرای قرارداد مانند عقد قرارداد، تودیع ثمن و قبض مبیع در نظر گرفت.

در عصر حاضر که گسترش روابط بین‌الملل در بین کشورها و بروز تداخل در منافع ملی و بین‌المللی معمولاً از ابزارهای نوین برای کنترل تراز این روابط و منافع استفاده می‌شود، یکی از این ابزارها که در حال حاضر دارای کاربرد بیشتری برای مهار جریان‌های حکومتی نا همسو با جامعه بین‌الملل و یا متخاصم با منافع جمعی بین‌الملل است، ابزار تحریم‌های اقتصادی می‌باشد که این تحریم‌ها می‌تواند به صورت بین‌المللی و یا یک‌جانبه علیه کشورهای مختلف صورت گیرد.

لیکن با بروز تحریم‌های روزافزون دولت خارجی و سازمان‌های بین‌المللی علیه مراکز نظامی و دفاعی ج ۱۱ و عدم اجرای تعهدات فروشندگان و پیمان‌کاران در قراردادهای تأمین و ارائه خدمات با بهانه‌هایی مانند تحریم‌های بین‌المللی و یا عدم امکان اجرای تعهدات همواره خسارات زیادی بر زنجیره تأمین نیروهای مسلح وارد می‌آید که در این تحقیق می‌خواهیم به روش‌های پیشگیری و یا کاهش خسارات وارده بر متعهدله که مراکز نظامی و دفاعی می‌باشند را تبیین نماید.

بیان مسئله

در فرآیندهای مرتبط با زنجیره تأمین در سطح نیروهای مسلح و مراکز نظامی یکی از اولویت‌ها صحت عملکرد همکاران دفاعی و اطمینان از توانایی آن‌ها در تأمین نیازمندی‌های مجموعه می‌باشد.

در برنامه‌های دفاعی علی‌رغم وجود پیشرفت‌های چشمگیر در مراکز تحقیقاتی و خودکفایی نیروهای مسلح لیکن هنوز وابستگی‌هایی به خارج از کشور در حوزه تجهیزات و مواد اولیه وجود دارد که در این راستا برای تأمین آن نیاز به واردات می‌باشد. با توجه به وجود تحریم‌های ظالمانه و همه‌جانبه علیه برنامه‌های دفاعی ج.ا.ا از سوی کشورهای متخاصم و سازمان‌های بین‌المللی وابسته با آن‌ها این امر با دشواری‌های زیادی مواجه شده است و مراکز نظامی برای رفع نیازمندی‌های خود مجبورند تا با استفاده از ظرفیت‌های شرکت‌های داخلی و یا بعضاً خارجی و با تعریف کاربرد دوگانه برای اقلام موردنیاز خود زمینه را برای تأمین این نیازمندی‌ها فراهم سازند. بر این اساس و با توجه به عقد قراردادهای تأمین با شرکت‌های داخلی و یا واسطه‌های مرتبط با آن‌ها بیشتر قراردادهای منعقد در مراکز نظامی و دفاعی از شمول حقوق قراردادهای بین‌المللی، حقوق تجارت بین‌الملل و امثالهم خارج و بر اساس حقوق قراردادهای داخلی منعقد می‌گردد.

حال در اجرای مفاد این قراردادها به دلیل وجود تحریم‌های بین‌المللی گاه با افشاء مفاد قرارداد و یا کاربران نهایی اقلام تأمین‌کنندگان که همان شرکت‌های بازرگانی می‌باشند با مشکلاتی مانند تحریم، توقیف کالا در خارج از کشور، بلوکه شدن ثمن معاملات در بانک‌های خارجی و... مواجه می‌گردند که با استناد به این رویدادها سعی می‌نمایند خود را از اجرای تعهدات مبری نموده و با استفاده از بند فورس مازور و استناد به آن ادامه قرارداد را خارج از مسئولیت خود دانسته و عدم اجرای آن را توجیه نمایند که بر این اساس در صورت پذیرش موضوع از سوی مراکز نظامی خسارات وارد به دلیل عدم امکان قرارداد متوجه این مراکز می‌گردد.

لذا در این پژوهش به این موضوع می‌پردازیم که تأثیر تحریم‌ها به‌عنوان فورس مازور برقرار دادهای تجاری نیروهای مسلح چیست و چگونه می‌توان از تأثیر این مؤلفه (تحریم) به‌عنوان ادله رافع مسئولیت در قراردادهای تجاری جلوگیری نمود؟

اهمیت و ضرورت

زنجیره تأمین به‌عنوان یکی از زیرساخت‌های تولید و توان دفاعی تأثیر به‌سزایی در توان‌افزایی و افزایش قدرت سخت و نیمه سخت در ن.م و کشور می‌باشد که استحکام این جریان منوط به تداوم و پایداری ارتباطات از جمله قراردادهای تأمین می‌باشد. یکی از مؤلفه‌های تأثیرگذار در استحکام قراردادهای تأمین در زنجیره تأمین، اطمینان طرفین به توانایی طرف مقابل در اجرای تعهدات می‌باشد؛

لذا هر عاملی که این مؤلفه را تحت تأثیر قرار دهد را می‌توان به‌عنوان تهدید بالقوه برای امنیت و قدرت سخت در ن.م برشمرد.

با توجه به وضع تحریم‌های همه‌جانبه علیه برنامه‌های دفاعی ج.ا.ا و رصد روزافزون شرکت‌های همکار با برنامه‌های دفاعی و تسلیحاتی ج.ا.ا و برنامه‌ریزی برای اخلال در این فرایند با استفاده از ابزارهای تحریمی مانند صدور پیگردهای قضایی، تحریم اعضای شرکت‌های مرتبط، توقیف کالاهای مربوطه و بلوکه نمودن دارایی‌ها در بانک‌های خارجی زمینه تزلزل قراردادهای منعقد شده را به وجود آورده‌اند. با توجه به تأثیر سوء این اقدامات بر زنجیره تأمین و ایراد خسارات به دارایی‌های ن.م لازم است با شناسایی راهکارهای پیشگیرانه حقوقی با استفاده از مواد قانونی حقوق مدنی، قراردادها و مسئولیت خارج از قراردادها زمینه برای این امر را فراهم آورد.

اهداف تحقیق

بروز مشکلات حقوقی در قراردادهای بازرگانی در زنجیره تأمین ن.م و ایجاد تأخیر در اجرای پروژه‌های تولیدی به دلیل وجود تحریم‌ها و بالا رفتن هزینه تأمین نیازمندی‌ها از خارج از کشور می‌تواند به‌صورت بالقوه تأثیر در توان دفاعی کشور گذاشته و به‌عنوان یک مؤلفه تهدید زا می‌باشد که استمرار این معضل به‌صورت بلندمدت در راستای اهداف دشمنان و کشورهای متخاصم زمینه تمایل شرکت‌ها برای همکاری با ن.م را کاهش داده؛ لذا با اشراف بر راهکارهای حقوقی در عقد قراردادها و استفاده از مفاد قانونی متناسب با تهدیدات احتمالی می‌توان با این معضل به‌عنوان یک آسیب‌پذیری و تهدید بالقوه مقابله نمود.

این تحقیق از نظر کاربردی از این نظر دارای اهمیت می‌باشد که تحریم‌های در سال‌های اخیر تشدید یافته و به‌صورت هدفمند جدای از برنامه‌های دفاعی در فعالیت‌های دارای کاربردی دوگانه نیز ورود نموده و با مشمول نمودن این فعالیت‌ها در ذیل تحریم‌ها درصد قفل نمودن چرخ توسعه و پیشرفت کشور می‌باشد. سؤال اصلی در این پژوهش این است که آیا تحریم‌های بین‌المللی به‌عنوان فورس ماژور در قراردادهای تجاری مرتبط با مراکز دفاعی و نیروهای مسلح دارای تأثیر می‌باشد؟

پیشینه تحقیق

یکی از بخش‌های مهم تحقیق، بخش مربوط به پیشینه تحقیق می‌باشد؛ یعنی یکی از کارهای ضروری در هر پژوهش، مطالعه منابع مرتبط با موضوع تحقیق می‌باشد. در این قسمت سعی شده است تا به چند نمونه از تلاش‌های صورت گرفته که به‌نوعی با موضوع پژوهش در ارتباط می‌باشد را به‌صورت مختصر بیان نمود:

محسن ایزانلو (۱۳۹۳) در مقاله بررسی و تحلیل حقوقی رویکردها و راهکارهای بی‌اثر کردن تحریم‌های اقتصادی در قراردادهای تجاری بین‌المللی پرداخته است که نتیجه بررسی نشان می‌دهد ایجاد مشارکت مؤثر در منافع و مضرات قراردادهای تجاری برای طرفین و یا ایجاد بندهایی برای امکان مذاکره در قراردادهای به‌منظور حصول توافق را از راهکارهای پیشنهادی نموده است.

جمشید ممتاز (۱۳۶۰) در مقاله‌ای با عنوان تحریم اقتصادی و حقوق بین‌الملل عمومی با بررسی تحریم‌های یک‌جانبه دولت ایالات متحده آمریکا علیه دولت ج.ا.ا را مغایر با حقوق بین‌المللی عمومی و حق حاکمیت دولت‌ها برشمرده است.

غلامرضا خواجه (۱۳۹۳) در مقاله‌ای با عنوان تحریم اقتصادی از منظر حقوق بین‌الملل با تأکید بر حقوق بین‌الملل اقتصادی و حق توسعه اشاره داشته است که تحریم‌های اقتصادی اصولاً چه از منظر حقوق بین‌المللی، به‌ویژه حقوق بین‌الملل اقتصادی از وجاهت قانونی برخوردار نیست و با اصول موردقبول حقوق تجارت بین‌الملل از سوی کشورهای غربی و هنجارهای حقوق بین‌الملل همخوانی ندارد.

الهام نادر علی (۱۳۹۷) در مقاله مفهوم تحریم و مطالعه تطبیقی فورس ماژور در قراردادهای بازرگانی با بررسی تطبیقی فورس ماژور در حقوق انگلستان و کنوانسیون‌های بین‌المللی با حقوق قراردادهای ایران بیان داشته، با وقوع تحریم اجرای قرارداد سخت و مشقت‌بار و خارج از قدرت، متعهد می‌شود اگر منع دائمی برای اجرای قرارداد ایجاد شود، قرارداد ساقط می‌شود و اگر به‌صورت موقت باشد، اجرای قرارداد معلق می‌شود.

تحریم

تعریف لغوی: تحریم در لغت به معنای حرام کردن، حرام گردانیدن چیزی یا کاری آمده است (عمید، ۱۳۶۹، ۴۱۶).

تعریف اصطلاحی: تحریم عبارت است از امتناع نظام‌یافته در برقراری روابط اجتماعی، اقتصادی، سیاسی یا نظامی یک دولت یا مجموعه‌ای از دولت‌ها جهت تنبیه و یا ایجاد رفتار موردقبول است. با

این وجود چهره تحریم بیشتر در روابط اقتصادی بین الملل آشکار می‌گردد آنجا که خدمات و کالا یک دولت خاص بایکوت می‌گردد (گراهام ، نونام ، ۱۳۸۱ ، ۹۶).

البته کاربرد تحریم و مشتقات آن در اسلام دارای سابقه طولانی و از زمان قبل از پیدایش دین اسلام می‌باشد که به‌عنوان مثال می‌توان به وقایع تاریخی مانند شعب ابی طالب و محاصره و تحریم مسلمان در آن و یا تحریم بعضی قبایل یهود اطراف مدینه از انجام معامله با مسلمان اشاره نمود. همچنین پیش از آن نیز اولین قومی که مبادرت به تحریم اقوام دیگر کرد، قوم یهود بوده است. پیش از میلاد مسیح، قوم یهود، تحریم‌هایی علیه فرقه‌های درونی خود و سپس فلسطینی‌ها اعمال کرده است (عسگرخانی، ۱۳۷۵، ۱۰).

آیات: با زنان مشرکین ازدواج نکنید تا اینکه ایمان آورند همانا کنیز با ایمان از زن آزاد مشرک بهتر است هر چه نیکویی او شما را به شگفت آورد، و زنان خود را به مردان مشرک ندهید تا اینکه ایمان آورد (بقره؛ ۲۲۱).

هرگز زنان کافر را به همسری خود ننگه ندارید (ممتحنه؛ ۱۰).

در زمان صدر اسلام پیوند ازدواج یکی از ابزارهای تقویت ارتباط بین جوامع بوده که در قرآن از این ابزار به‌عنوان وسیله‌ای برای تحت فشار قرار دادن و محدود کردن ارتباط با جوامع مخالف منافع اسلام استفاده می‌نموده است.

و احادیث: در روایتی از امام صادق فردی که اسلحه می‌فروشد از ایشان سؤال کرد: من سلاح می‌فروشم امام فرمودند در زمان فتنه و آشوب مفروش (شیخ طوسی ، ۱۳۶۵، ج ۶، ۳۵۴) یا در جای دیگر شیخ طوسی فروش سلاح به کفار و دشمنان دین و ساختن سلاح برای آن‌ها را نامشروع و حرام می‌داند (شیخ طوسی ، ۱۴۰۰ ، ۳۶۵).

تعریف عملیاتی تحریم: به‌عبارت‌دیگر تحریم اقتصادی از اقدام سلبی در قطع روابط اقتصادی کشورها با یکدیگر برمی‌خیزد. در واقع امروزه از تحریم‌های اقتصادی به‌عنوان ابزاری در جهت نیل به اهداف سیاست خارجی از سوی کشورهای دیگر می‌توان یادکرد. هدف کشورهای تحریم‌کننده تحریف روابط کشور تحریم شده از طریق کاهش سطح تجارت بین‌المللی آن کشور است (زهرانی ، ۱۳۷۶ ، ۱۴۰).

شورای امنیت می‌تواند تصمیم بگیرد که برای اجرای تصمیمات آن شورا مبادرت به چه اقداماتی که متضمن به‌کارگیری نیروی مسلح نباشد لازم است و می‌تواند از اعضای ملل متحد بخواهد که به این قبیل اقدامات مبادرت می‌ورزند، این اقدامات ممکن است شامل متوقف ساختن تمام یا قسمتی از

روابط اقتصادی و ارتباطات راه‌آهن، دریایی، هوایی، پستی، تلگرافی، رادیویی و سایر وسایل ارتباطی و قطع روابط سیاسی باشد.

با تأسیس جامعه ملل امکان اعمال تحریم توسط یک سازمان بین‌المللی در قرن بیستم فراهم شد، به طوری که با توسعه و پیشرفت روزافزون حقوق بین‌الملل عمومی ضرورت انتقال تدریجی صلاحیت توسل به مجازات اقتصادی از جمله قطع روابط تجاری و مجازات نظامی علیه دولتی که تعهدات ناشی از میثاق را نقض می‌کرد، پیش‌بینی شد (ممتاز، ۱۳۶۰: ۲۲۰).

تحریم اقتصادی در مفهوم سیاسی آن به‌طور معمول جامع است، از زمانی که تحریم به شکل هدفمند آن به کار رفت، امکان تحریم اشخاص و نهادهای غیردولتی هم فراهم شد؛ بنابراین یک تفاوت اساسی بین تحریم‌های جامع و هدفمند در این است که دومی می‌تواند به سمت یک بازیگر غیردولتی یا یک شخص هدایت شود. این یک نوآوری بزرگ بود. (Biersteker), 2016, 26

از زمان آغاز هدف‌گذاری برای تحریم، شورای امنیت سازمان ملل پنج نوع اصلی برای آن مطرح کرده است:

- تحریم‌های مالی نظیر ممنوعیت سرمایه‌گذاری یا انسداد دارایی‌های بانک مرکزی؛
- تحریم‌های بخش محور مانند تحریم بخش هواپیمایی، ممنوعیت یا تحریم تسلیحاتی؛
- تحریم کالایی که شامل نفت، الماس، زغال‌سنگ یا کالاهای لوکس می‌شود؛
- تحریم‌های دیپلماتیک، از جمله محدودیت کارمندان دیپلماتیک؛
- تحریم‌های فردی که عمدتاً شامل ممنوعیت سفر و انسداد دارایی است.

قرارداد

تعریف لغوی قرارداد: در فرهنگ لغت‌نامه دهخدا قرارداد به معنی دارای پایداری، تعیین شده بیان شده است (دهخدا، ۱۳۴۷، ۳۵۴) و در فرهنگ عمید، تعهدی معمولاً کتبی که بر اساس آن دو یا چند شخص حقیقی و حقوقی و وظایف و حقوقی نسبت به هم بر عهده می‌گیرند (عمید، ۱۳۶۹، ۱۶۸).

در فرهنگ انگلیسی به آن کانت کت^۱ یا آگریمنت^۲ گفته می‌شود (حقیقی، آ مرادی، ۱۳۷۵، ۴۳).

تعریف اصطلاحی قرارداد: قرارداد یا پیمان به توافق دو اراده ضروری در جهت ایجاد یک اثر حقوقی را

1. contract
2. agreement

گویند به عبارت ساده تر هرگاه برای به وجود آمدن یک اثر حقوقی همچون خرید (بیع) اجاره و نظایر آن نیاز به تلاقی و یا تراضی ضروری دو اراده باشد عقد محقق می‌گردد (امامی، ۱۳۹۳، ۱۶۱).

قانون‌گذار ایران در ماده ۱۸۳ ق م عقد را چنین تعریف نموده است: عقد عبارت است از اینکه دو یا چند نفر در برابر دو یا چند نفر تعهد بر امری نمایند و مورد قبول آن‌ها باشد (همان، ۱۵۹).

در قانون مدنی برای استحکام قراردادها از ماده ۱۸۳ تا ۳۰۰ موادی را قانون‌گذار پیش‌بینی کرده است که این مواد برای شناخت تعهدات ناشی از قراردادها در تنظیم قرارداد با اشخاص حقیقی و حقوقی، اهلیت طرفین، موضوع قرارداد، مشخصات مندرج در قرارداد، شرایط و تعهدات و در ادامه حقوق طرفین قرارداد در تعیین تکلیف و ایفاء تعهدات مانند اجرا، فسخ، اقاله و... را مشخص می‌نماید (همان).

فورس ماژور

تعریف لغوی فورس ماژور (force majeure): آنچه قابل پیش‌بینی نبوده و قابل اجتناب هم نباشد و متعهد را در حالت عدم قدرت بر اجرا تعهد خویش قرار دهد و یا موجب معافیت کسی که به علت عدم توانایی از اجرای تعهدات خود معذور باشد (همان، ۲۴۲).

تعریف اصطلاحی فورس ماژور: در سیستم حقوقی نوشته فورس ماژور یا قوی قاهره علاوه بر غیرقابل کنترل بودن و خارجی بودن باید غیرقابل پیش‌بینی نیز باشد و در سیستم حقوقی کامن لا شرط غیرقابل پیش‌بینی بودن جز ارکان فورس نمی‌باشد (کیان، زواره، ۱۳۹۹).

در حقوق فرانسه فورس ماژور^۱ دارای معنی عام و خاص است. به معنای عام، عبارت است از هر حادثه‌ای خارجی، غیرقابل پیش‌بینی و غیرقابل اجتناب که مانع اجرای تعهد باشد؛ ولی به معنی خاص حادثه‌ای است غیر منتسب به شخص معین و صرفاً ناشی از نیروهای طبیعی. در حقوق ایران اصطلاح فورس ماژور به کار نرفته است ولی کلمات و عبارات دیگری که همین مفهوم را می‌رساند در برخی مواد قانون مدنی آمده است که متعهدترین آن‌ها مواد ۲۲۷ و ۲۲۹ قانون مدنی است؛ ولی با مراجعه به ماده ۱۳۱۲ (بند ۲) و ماده ۴ قانون مسئولیت مدنی نوع این حوادث مشخص می‌شود، حوادث طبیعی از قبیل حریق، سیل، زلزله، غرق کشتی و جنگ از مصادیق حوادث غیرمنتظره و فورس ماژور شناخته شده‌اند که این وقایع، بدیهی است که فقط جنبه تمثیلی داشته و حصری نیستند (اتوزیان، ۱۳۸۶، ۱۹۷).

در صورتی که فورس مازور عدم امکان دائمی اجرای قرارداد در پی داشته باشد، موجب انحلال قرارداد و سقوط تعهد خواهد شد. در این صورت، فورس مازور موجب برائت متعهد و معافیت او از مسئولیت است و متعهد نمی‌تواند علت عدم اجرای قرارداد، مطالبه خسارت نماید (صفایی، ۱۳۸۱، ۱۲۱).

فورس مازور واژه‌ای فرانسوی و به معنی يك حادثه است که قابل پیش‌بینی و کنترل نباشد. در حقوق خارجی گفته شده این حادثه ممکن است ناشی از طبیعت یا فعل اشخاص باشد. در حقوق انگلستان اصطلاح فراستریشن^۱ در برابر فورس به کار برده می‌شود و آن عبارت است از مانع شدن از به مقصد رسیدن چیزی. مثل اینکه از اجرای تعهدات قراردادی جلوگیری شود و به نتیجه نرسد. فورس مازور در حقوق ایران به قوه قاهره یا قوهی قهریه تعبیر شده است و آن عبارت است از واقعه‌ای که قابل پیش‌بینی و اجتناب نباشد و متعهد را در حالت عدم قدرت بر اجرای تعهد خویش قرار دهد (حاتمی، رودیجانی، ۱۳۸۷، ۶۲).

در ماد ۲۷۷ و ۲۹۹ قانون مدنی نیز به نوعی بحث علت خارجی را می‌توان با فورس مازور مترادف دانست. ممکن است در انعقاد قرارداد، شرایطی از طرف دولت‌ها پیش آید و قرارداد را غیرقابل اجرا کند مانند اینکه به خاطر تحریم صادرات یا واردات کالای فروخته شده، قرارداد عقیم گردد؛ ولی این مورد احتیاج به دقت بسیار دارد. هر نوع ممنوعیت اعمال شده از سوی دولت‌ها نمی‌تواند قرارداد را غیرقانونی سازد، گاهی ممنوعیت دولتی صرفاً موجب تعلیق یا تأخیر در اجرای قرارداد می‌گردد. نکته اساسی در این قبیل موارد آن است که ممنوعیت دولت‌ها باید در مقایسه یا در ارتباط با شرایط قرارداد، مخصوصاً شرایطی که مربوط به زمان اجرای قرارداد است در نظر گرفته شود؛ زیرا به‌طور کلی تنها زمانی يك قرارداد به‌واسطه ممنوعیت دولت‌ها عقیم (این واژه حقوقی نیست) می‌ماند که ممنوعیت مذکور دائمی و قطعی باشد و شامل کل زمانی که از اجرای قرارداد باقی است، گردد. در صورتی که این شرایط، طرف قرارداد باید قبل از اینکه قرارداد را به‌عنوان يك قرارداد عقیم شده تلقی نماید تا زمان انقضای مهلت ممنوعیت اعلام شده تأمل نماید؛ زیرا ممکن است در مهلت باقی‌مانده برای اجرای قرارداد، آن ممنوعیت صادراتی و وارداتی نسبت به کالای موضوع قرارداد، ممنوعیت دولتی همچنان باقی باشد و کاملاً طبیعی به نظر می‌رسد که قرارداد عقیم شده محسوب شود، زیرا طبق يك قاعده کلی حقوقی، قرارداد زمانی معتبر خواهد بود که در مهلت مقرر شده اجرا گردد (مؤمنی، ۱۳۶۸، ۲۷۹).

بررسی تأثیر فورس مازور در قراردادها:

بر اساس اصول قراردادها یکی را مواردی که متعهد را در برای وظایف خود در برابر متعهد له معاف

می‌سازد بروز حوادث پیش‌بینی نشده و غیرقابل کنترل می‌باشد که در اصطلاح آن را فورس ماژور می‌نامند.

موضوع فورس ماژور در قوانین مدنی بیشتر کشورهای دارای قانون مدون مدنظر قرار گرفته شده است، برای مثال در قانون مدنی فرانسه (مواد ۱۱۴۸، ۱۷۳۳ و ۱۷۸۴ ق م ف) و آلمان این موضوع مدنظر بوده و فقط در پاره‌ای از موضوعات مانند قابل پیش‌بینی بودن یا غیرقابل پیش‌بینی بودن اختلاف وجود دارد که در کامن لا و یا قوانین عرفی اشاره‌ای به غیرقابل پیش‌بینی بودن آن نشده است.

در تعریفی که دکتر جعفری لنگرودی در ترمینولوژی حقوق از قوه قاهره آورده است به چند شرط در پذیرش عذر به عنوان قوه قاهره اشاره نموده است که عبارت‌اند از: آنچه قابل پیش‌بینی نبوده و قابل اجتناب هم نباشد و متعهد را در حالت عدم قدرت بر اجرای تعهد خویش قرار دهد (جعفری لنگرودی ، ۱۳۷۷ ، ۵۵۳).

بنا بر نظر دکتر این پاراگراف‌ها ارتباطی با موضوع ندارد .

موضوع فورس ماژور در قراردادهای بین‌المللی ایران مانند ماده ۳۷ قرارداد موافقت‌نامه تفحص و اکتشاف و بهره‌برداری و فروش نفت بین شرکت ملی نفت ایران و شرکت سهامی سافایر ۱ و لیومز لیمیتد (۱۳۳۷) و در ماده نهم قانون تشکیل و طرز رسیدگی دیوان جزا مصوب ۱۳۰۷ نیز فورس ماژور را به حوادث غیرمترقبه و فوق قدرت تفسیر نموده است.

نگاهی به تحریم‌های وضع شده علیه ج ۱۱:

در آخرین هجمه تحریم‌های غربی علیه ایران که با تحریم‌های گسترده در عرضه تجاری، پولی و بانکی، حمل‌ونقل و کشتیرانی، مبادلات ارزی و حتی خدمات بیمه‌ای روی داد، در سال ۲۰۱۷ دولت آمریکا با تصویب شدیدترین تحریم‌ها در کنگره صد و پانزدهم که آن را قانون مبارزه با دشمنان آمریکا از طریق تحریم با شماره ROS17206 S.L.C نامیده اقدام به تشدید تحریم‌ها علیه افرادی که در موارد ذیل در ارتباط می‌باشند نموده است :

الف : نحوه دستیابی، توسعه و استقرار قابلیت‌های موشک‌های کروز و بالستیک، هواپیماهای بدون سرنشین و قابلیت‌های ضد دسترسی یا منطقه ممنوعه و توان تهاجمی دریایی؛

ب : حجم، قابلیت‌ها و فعالیت‌های سپاه پاسداران انقلاب اسلامی از جمله سپاه قدس؛

ج : حجم، قابلیت‌ها و فعالیت‌های عملیاتی سایبری ایران؛

1. Safier
2. Layomas limited

د: انواع و میزان حمایت‌ها مالی، کمک‌های مرگبار و غیرمرگبار و آموزش‌های ایران که در اختیار حزب‌الله، حماس، گروه‌های ویژه در عراق، رژیم بشار اسد در سوریه، مبارزان حوثی در یمن و سایر گروه‌های خشونت‌طلب در خاورمیانه قرارگرفته است که در این راستا گروه‌های زیر را به‌عنوان مصادیق تحریم معرفی نموده است:

شخصی که با هر فعالیتی به فعالیت‌های دولت ایران در رابطه با برنامه موشک‌های بالستیک آن یا هر برنامه دیگر ایران در جهت توسعه و استقرار یا نگهداری سیستم‌های شلیک تسلیحات کشتارجمعی، من‌جمله هر تلاشی برای تولید، دستیابی، تملک، توسعه، حمل، انتقال یا استفاده از چنین قابلیت‌هایی کمک مادی کرده باشد یا خطری مادی ایجاد کرده باشد؛

شرکتی که جانشین شخصیتی شده که در پاراگراف (۱) به آن ارجاع شده است؛ مالک یا کنترل‌کننده، تحت مالکیت یا تحت کنترل، یا تحت کنترل مشترک یا مالکیت مشترک شخصیتی است که در پاراگراف (۱) آمده است؛

از جانب یا برای شخصیتی عمل می‌کند که در پاراگراف (۱)، (۲) یا (۳) آمده است یا به‌طور دانسته [آگاهانه] حمایت‌های مالی، مادی، فنی یا سایر حمایت‌ها یا کالاها و خدمات در حمایت از شخصیت مورد اشاره در پاراگراف (۱)، (۲)، (۳) یا (۴)، ارائه داده یا برای انجام آن تلاش کرده باشد.

در ادامه در قانون مذکور اقدامات اجرایی ذیل به‌عنوان مجازات مرتکبین وضع شده است:

(۱) توقیف (بلوکه کردن) دارایی‌ها: رئیس‌جمهوری باید مطابق با قانون اختیارات اقتصادی در شرایط اضطراری بین‌المللی، همه نقل و انتقالات دارایی‌ها و سودهای حاصل از این دارایی‌ها را که به هر شخص موضوعه دربند (یک) تعلق دارد متوقف کند، البته اگر چنین سودها یا دارایی‌هایی در ایالات متحده باشد یا به ایالات متحده بیاید یا در مالکیت یا کنترل شخصیتی آمریکایی قرار داشته باشد یا قرار بگیرد.

(۲) راه ندادن به ایالات متحده - وزارت خارجه باید از اعطای روادید به شخصی که دربند (یک) آمده و بیگانه است امتناع کند و وزارت امنیت داخلی نباید وی را به ایالات متحده راه دهد (قانون تشدید تحریم‌ها ج ۲۰۱۶۱۱).

شایان‌ذکر است که حجم بالایی از تحریم‌های وضع شده علیه ج ۱۱ ایران به‌صورت یک‌جانبه از طرف دولت ایالات متحده بوده لیکن به دلیل هژمونی این دولت و تسری دادن این تحریم‌ها در ارتباطات اقتصادی بسیاری از شرکای اقتصادی ج ۱۱ به تبعیت از دولت آمریکا و برای مصون ماندن از اقدامات تلافی‌جویانه این کشور از ادامه همکاری‌های اقتصادی با ایران خوداری نموده‌اند.

با توجه به شفافیت در اعلام این گونه تحریم‌ها در رسانه‌های جهانی و تأثیر آن در تبادلات تجاری و مالی به‌نوعی می‌توان آن را اطلاع‌رسانی جهانی تلقی نمود و اظهار بی‌اطلاعی از وجود این گونه تحریم‌ها که مانع در اجرای تعهدات می‌باشد را نمی‌توان از مصادیق غیرقابل پیش‌بینی بودن لحاظ نمود.

بر اساس قانون مدنی فرانسه، دیوان کشور فرانسه، با این استدلال که در صورت پیش‌بینی فورس ماژور (مانع اجرای تعهد قراردادی) متعهد باید از تشکیل چنین قراردادی و ایجاد تعهد خودداری نماید، اظهار نظر به مسئولیت متعهد به جبران خسارت ناشی از اجرای قرارداد کرده است (شهیدی، ۱۳۸۹، ۲۸۶).

در حقوق مدنی ایران نیز یکی از موارد عدم امکان پیش‌بینی قوای قاهره در زمان انعقاد قرارداد می‌باشد و بر این اساس متعهدی که حادث شدن فورس ماژور را طبق تعاریف آن در زمان تشکیل عقد پیش‌بینی می‌کند و با وجود آن به انجام قرارداد متعهد می‌شود خود را برای جبران تخلف از اجرای قرارداد آماده می‌سازد (همان ۲۸۶).

در قراردادهای تجاری منعقد شده در مراکز نظامی و دفاعی خارج از شمول تعهدات تأمینی وزارت دفاع و پشتیبانی ج ۱۱ که در قالب قراردادهای کلان مانند قرارداد خرید سامانه دفاعی اس ۳۰۰ صورت گرفت سایر قراردادها به صورت جزیره‌ای و توسط ارگان‌های مربوط در قالب قرارداد تأمین و یا ارائه خدمات و با پوشش شرکت‌های داخلی به‌عنوان پیمانکار بر اساس قانون تجارت ایران و قراردادهای قانون مدنی تنظیم می‌گردد.

بر اساس مواد قانون مدنی در قراردادهایی از عناصر اصلی صحت عقود و ماده ۱۹۰ ق م قراردادهای برای صحت باید دارای چهار شرط باشند که یکی از آن‌ها اهلیت طرفین قرارداد می‌باشد که یکی از موارد اهلیت، اهلیت استیفا که شامل بلوغ، دارا بودن عقل و رشد می‌باشد که وجود این شرایط در طرفین قرارداد و علم ایشان از اوضاع و احوال که خود مصداقی از رشد و عدم صفاحت می‌باشد (امامی، ۱۳۹۳، ۱۸۶). نکته بعدی در اصول صحت قراردادهای موضوع معین در قرارداد می‌باشد که بر این اساس در قرارداد طرفین به ماهیت قرارداد و تعهدات خود نسبت به طرفین قرارداد علم داشته باشند (همان، ۹۱).

با توجه به نکات بالا که همواره در قراردادهای منعقد شده با پیمانکاران در راستای تأمین نیازمندی‌های زنجیره تأمین دفاعی صورت می‌گیرد و بنا بر قوانین داخلی مراکز نظامی که کلیه همکاران دفاعی و تأمین‌کنندگان اقلام مورد نیاز نیروهای مسلح را ملزم به تأیید صلاحیت از سوی مراکز نظارتی مانند مرکز سمتا ودجا و سپاه می‌نماید (آیین‌نامه معاملات نیروهای مسلح) و در سیر این روند این افراد به همکاری خود با مراکز نظامی و دفاعی پی می‌برند و موضوع عدم اطلاع از مصرف‌کننده نهایی

و یا کاربری‌های دوگانه اقلام که گاهی بهانه‌هایی برای عدم امکان پیش‌بینی تحریم‌ها و یا مواردی از این دست برای استناد به فورس ماژور برای معافیت از اجرای تعهدات قرارداد را رفع می‌نماید .

با توجه به این که در روند اجرای یک قرارداد مراحل مانند تشکیل عقد (انعقاد قرارداد و اقدامات اولیه) تودیع ثمن معامله (پرداخت‌های قرارداد و حواله کرد و جوه و...) و قبض مبیع (حمل و نقل کالا و انجام تشریفات گمرکی و تحویل کالا و به‌نوعی اجرای تعهدات) همواره از طریق مبادی رسمی و مصوب در قوانین ج ۱۱ و آیین‌نامه‌های معاملات صورت می‌گیرد لیکن همواره استثنائاتی در این قراردادهای مانند لزوم محرمانگی قرارداد و رعایت کامل پوشش‌های لازم در هر یک از مراحل انعقاد و اجرای قراردادهای به طرفین قرارداد تفهیم می‌گردد که انجام این اقدامات به‌عنوان شروط ضمن عقد همواره می‌تواند به صحت اجرای قرارداد و پیشگیری از بروز مشکلاتی مانند بلوکه شدن وجوه قرارداد در بانک‌های خارجی ، توقیف کالا در مسیرهای ترانزیتی و... منجر گردد که تخلف این بندها از هر یک از طرفین و مخصوصاً متعهد در قرارداد آثاری برای طرفین قرارداد دارد که این موضوع در مسئله آثار محدودکننده و ساقط‌کننده مسئولیت نسبت به طرفین مورد بررسی قرار گرفته است؛ به‌عنوان مثال در یکی از قراردادهای مراکز دفاعی برای خرید تجهیزات دارای کاربری دوگانه در قرارداد منعقد شده با شرکت بازرگانی ایرانی به‌عنوان واسطه برای خریداری اقلام مورد نظر ضمن تنظیم قرارداد و اشاره به انتصاب خریدار به ن. م و درج موضوع در متن قرارداد و الزام شرکت به رعایت الزامات منتصب به ن. م از جمله محرمانگی اطلاعات، عدم افشاء اطلاعات مربوط به کابر نهایی در مبادی کنترلی از جمله گمرک کشور مبدأ و مقصد و مسیر انتقال و...

در قراردادهای که مسئولیت طرفین قرارداد نسبت به ایفاء تعهدات خود در مقابل طرف مقابل یکی از ارکان اصلی استحکام قرارداد می‌باشد گاه وجود تبصره‌هایی که به‌عنوان شروط عدم مسئولیت در قراردادهای در تنظیم آن لحاظ می‌گردد زمینه‌هایی را برای سقوط مسئولیت را برای متعهد فراهم می‌آورد. در موضوع شروط عدم مسئولیت که معمولاً در بعضی از قراردادهای لحاظ می‌گردد که در صورت وجود این موارد دو حالت ایجاد می‌گردد، در صورت عدم اعتبار شرط بلا اثر می‌گردد و در صورت اعتبار اثر کامل خود را (حسب مورد معافیت از مسئولیت و یا تحدید مسئولیت) به بار می‌آورد مگر آنکه مدیون مرتکب یک تقصیر عمدی و یا سنگین شده باشد (ایزانلو ، ۱۳۹۰ ، ۲۲۷).

البته در موضوع مسئولیت در قراردادهای، در مورد مسئولیت‌های قراردادی و خارج از قرارداد اختلافاتی وجود دارد. در مکاتب مختلف حقوقی هر کدام به فراخور قوانین خود در مورد وحدت و یا انتخاب میان

این دو موضوع نظرات خود را دارند در کشورهای اسکاندیناوی این وحدت مسئولیت وجود دارد و در حقوق و کامن لا به ظاهر دوگانگی کامل مسئولیت وجود دارد و قرارداد و مسئولیت ناشی از آن در نظریه کاملاً جدا از شبه جرمها در نظر گرفته می‌شود. برعکس در نظامی همانند حقوق فرانسه نظریه مسئولیت مدنی است که به دوشاخه قراردادی و قهری تقسیم می‌شود (همان ۲۲۸).

در حقوق فرانسه علی‌رغم وحدت نظری، دو مسئولیت (قراردادی و قهری) در عمل دوگانگی حاکم است و قواعد حاکم بر دو مسئولیت قراردادی و قهری متفاوت است و در اینجا تنها کافی است که اشاره کنیم که شرط عدم مسئولیت قراردادی معتبر و در مسئولیت قهری باطل است. از سوی دیگر جمع میان دو مسئولیت نیز امکان ندارد درحالی که در مسئولیت‌های قراردادی قابلیت پیش‌بینی ضرر شرط است، در مسئولیت‌های قهری چنین شرطی وجود ندارد، برعکس در کامن لا در این مورد نیز یگانگی وجود دارد و قابلیت پیش‌بینی در هر دو شرط ایجاد مسئولیت است. وضع حقوقی ایران به کامن لا شبیه‌تر است. از جهت تاریخی در فقه، وحدت مسئولیت وجود دارد. قواعد حاکم بر ضمان قهری در مسئولیت‌های قراردادی و غیر آن، به‌طور یکسان عمل می‌شود. در حقوق کنون مسئولیت مدنی است که به دوشاخه قراردادی و قهری تقسیم می‌شود. در عمل نیز قواعد حاکم بر دو مسئولیت تا حد زیادی یکسان است؛ شرط عدم مسئولیت در هر دو زمینه معتبر است و نظر افراطی عدم امکان مطلق جمع میان دو مسئولیت آن چنانکه در حقوق فرانسه از آن دفاع می‌شود وجود ندارد (همان، ۲۲۹).

با توجه به مشروح بالا در قراردادهای منعقد بر اساس حقوق مدنی و قراردادهای ایران اتخاذ شروط در قراردادها برای رفع مسئولیت و با استناد به مسئولیت قهری مانند آنچه در مواردی مانند فورس ماژور رخ می‌دهد را می‌تواند در این‌گونه قراردادها پیش‌بینی نمود و با قبول و یا رد این موارد در هنگام تنظیم قراردادها و اشاره به آن از بروز ابهام در موارد ایجاد مسئولیت از سوی طرفین در مقابل یکدیگر زمینه را برای حل اختلافات در اجرای تعهدات از طرق مختلف پیش‌بینی شده در قرارداد اتخاذ شود. در این راستا واگذاری تمام مسئولیت‌های انجام اقدامات اولیه مانند اخذ استعلامات قیمت و پیدا نمودن تولیدکننده و یا خدمات دهنده برای پیوست‌های فنی قرارداد، ثبت سفارش و پرداخت پیش‌پرداخت‌ها و اقدامات لازم در حین انجام قرارداد مانند نظارت بر روند فرایند تولید، اطمینان از اصالت کالای تولیدی و... در ادامه فرایندهای منتج به اجرا تعهد مانند تحویل‌گیری از فروشنده و انجام کنترل کیفیت کالا و اطمینان از سلامت مطابق پیوست فنی، انجام تشریفات مربوط به حمل کالا تا مقصد، انجام تشریفات گمرکی و تحویل و راه‌اندازی کالا برابر توافقات و حتی ارائه خدمات جانبی مانند گارانتی و وارانتی و

خدمات پس از فروش که تمام این موارد از اقدامات معمول در یک قرارداد تجاری می‌باشد، به پیمانکار و خودداری از ورود نابجا در قراردادها می‌توان از بروز بهانه‌هایی مانند امنیتی شدن موضوع قرارداد، افشاء مصرف‌کننده نهایی و... مواردی مشابه این که در ادامه می‌تواند به‌عنوان دلایل و مستندات برای ارائه به مراجع قضایی و یا کمیسیون های داوری برای استفاده از حق فورس ماژور استفاده گردد پیشگیری نمود. یکی از مواردی که در قراردادهای مراکز نظامی و دفاعی همواره مدنظر قرار می‌گیرد اصل محرمانگی قراردادها و ملاحظات مربوط به آن است و به جهت محدودیت‌های موجود در تشریفات قضایی برای طرح دعوی حقوقی در محاکم قضایی به این دلیل تعهدات لازم از پیمانکاران اخذ می‌گردد که برای اعمال این‌گونه ملاحظات در تنظیم قراردادها از روش‌هایی به‌جز جبران خسارات از طریق دادرسی قضایی مدنظر قرار می‌گیرد.

راه‌هایی که متعهد له متضرر از عدم انجام تعهد می‌تواند اقدام به جبران خسارت نماید عبارت است از :
دفع ضرر توسط شخص متعهد؛

جبران خسارت از طریق داوری؛

جبران خسارت از طریق دادرسی قضایی (سماواتی ، ۱۳۹۰ ، ۱۰۲).

شخص متعهد له با اتخاذ برخی اقدامات قانونی که شامل رجوع به دادگاه و داوی نیست می‌تواند جبران خسارات ناشی از عدم ایفاء تعهد را بنماید و این‌گونه طریق جبران خسارت در قانون مدنی ایران نیز مورد توجه قرار گرفته است بر طبق ماده ۲۳۴ ق م یکی از اقسام شرط، شرط فعل اثباتا و نفیا می‌باشد. شرط فعل آن است که اقدام و یا عدم اقدام به فعلی بر یکی از متعاملین یا بر شخص خارجی شرط شود. یکی از انواع شروط موردی است که در ماده ۲۴۱ ق م به آن اشاره شده است :

ممکن است در معامله شرط شود که یکی از متعاملین برای آنچه به‌واسطه معامله مشغول الذمه می‌گردد رهن یا ضامن بدهد؛ یعنی شرط شود که کسی که در معامله متعهد به پرداخت وجهی و یا دادن مالی می‌شود به‌منظور ضمانت اجرای معامله و لزوم انجام تعهد الی را پیش متعهد له رهن کند و یا ضامن معرفی نماید (همان ۱۰۴).

بر طبق ماده مواد ۷۷۷ و ۶۸۴ ق م در خصوص جبران خسارات متعهد له از طریق رجوع به دادگاه‌ها و درخواست جبران خسارت از عین مرهونه و یا قیمت آن و یا مطالبه جبران خسارات از طریق مراجعه به ضامن راه‌های لازم اتخاذ شده است.

این نکته می‌تواند در تنظیم قراردادها به‌عنوان روشی برای استحکام قراردادها و همچنین رعایت

محرمانگی مفاد آن و جلوگیری از اطاله دادرسی در مراجعات به محاکم قضایی و پرداخت وجوه بابت هزینه کردهای دادرسی و قانونی مفید واقع گردد.

نتیجه‌گیری

یکی از اهداف تحریم‌کنندگان نظام ج ۱۱ در انجام این‌گونه اقدامات و استفاده از این ابزارها ایجاد خلل در مأموریت‌های مراکز دفاعی و نظامی در دستیابی به پیشرفت‌های علمی و همچنین ایجاد تنگناهای اقتصادی به‌منظور وادار نمود دولت به تبعیت از خواسته‌های قدرت‌های غربی می‌باشد. با توجه به اینکه حساسیت‌های دشمنان در دسترسی ایران به فناوری‌های پیشرفته در حوزه‌های موشکی، فضایی، هسته‌ای و سایر حوزه‌ها مبرهن و واضح می‌باشد و نظم ج ۱۱ برای حفظ اقتدار منطقه‌ای و جهانی خود ناچار نیاز به دستیابی به این فناوری‌ها می‌باشد و عنایت به محدودیت‌های مالی در تأمین این‌گونه اقلام و لزوم پیشگیری از بروز مشکلات مربوط به تحریم‌ها و ابزارهای تنبیهی دشمنان در استفاده از تحریم‌ها از جمله توقیف کالاهای خریداری‌شده، بلوکه شدن پول‌های این‌گونه معاملات و... که علاوه بر خسارات مالی و ایجاد تنگناهای اقتصادی می‌تواند بهانه‌های لازم را برای تشدید اقدامات کنترلی از جمله تحریم‌های بیشتر و یا محکومیت‌های جهانی و بین‌المللی را فراهم آورد؛ لازم است در این‌گونه قراردادها با رعایت تمهیدات امنیتی، قانونی و حقوقی لازم از جمله استفاده از همکاران دفاعی دارای پتانسیل دور زدن تحریم‌ها، توانمند در ایجاد زنجیره‌های تأمین منحصر به فرد و استفاده از واسطه‌های مناسب به‌منظور عدم افشای مصرف‌کننده نهایی کالا و خدمات ارائه‌شده زمینه را برای بروز خسارات در این‌گونه قراردادها کمتر نمود.

در این موارد می‌توان با اقدامات سلبی و ایجابی با استفاده از ابزارهای قانونی، حقوقی و همچنین سایر ابزارهای مانند روش‌های اطلاعاتی و امنیتی (که در مجال این مقاله نمی‌باشد) زمینه را برای کاهش تاثیر تحریم بر استحکام قراردادهای تجاری کاهش داد.

در ابتدا مهم‌ترین ابزار برای پیشگیری از بروز تبعات تحریم‌ها در مزد قراردادهای تجاری مرتبط با ن.م و مراکز دفاعی حفظ محرمانگی قراردادها و جلوگیری از افشاء مفاد آن می‌باشد. در این خصوص در صورت رعایت اصل محرمانگی و عدم افشاء کاربری کالاهای و اقلام مورد اشاره در قرارداد و یا کاربران نهایی آن‌ها که مراکز دفاعی می‌باشد، می‌توان از شمول تحریم‌ها خارج نمود.

در خصوص قراردادها به‌منظور جلوگیری از ایراد خسارات به کارفرما و همچنین عدم مسئولیت‌پذیری پیمانکاران و متعهدین می‌توان با استفاده از راهکارهای حقوقی و قانونی، مندرج در حقوق مدنی و حقوق قراردادهای تحریم‌های بین‌المللی را از مصادیق فورس ماژور خارج نمود.

با توجه به اینکه تحریم‌های بین‌المللی به‌عنوان یک اعلان عمومی می‌باشد و همچنین شرکت‌های طرف قرارداد در حین تنظیم قراردادهای تجاری با مراکز دفاعی از احتمال بروز مشکلاتی مرتبط با

تحریم‌ها اطلاع دارند و بروز این اتفاق قابل پیش‌بینی می‌باشد، لذا بر اساس اصول کلی فورس ماژور مانند غیرقابل پیش‌بینی بودن و عدم اراده امر برای متعهد لذا اطلاع فورس ماژور به موضوع تحریم قابل پذیرش نبوده چون متعهد در ابتدای کار به این امر واقف بوده و با علم بدان قرارداد را منعقد نموده است و ادعای کلی مبنی بر اینکه موضوع فورس ماژور یک امر عام شمول و مورد قبول نظام‌های حقوقی می‌باشد رد می‌گردد چون اطلاق فورس ماژور مبتنی بر وجود سه شرط اصلی عدم اراده، عدم علم و غیرقابل پیش‌بینی بودن رویداد می‌باشد که در مورد تحریم‌های بین‌المللی حداقل دو شرط عدم علم و غیرقابل پیش‌بینی بودن وجود ندارد.

با توجه به اینکه بیشتر قراردادهای مراکز دفاعی با شرکت‌های داخلی منعقد می‌گردد لذا بر اساس حقوق قراردادهای که توافق طرفین و شروط ضمن عقد را یکی از مبانی دارای تأثیر در سرنوشت قراردادهای می‌داند می‌توان با استفاده از شروط ضمن عقد و بر اساس توافق طرفین با تفهیم آثار تحریم و همچنین احتمال بروز آن به طرف مقابل این موضوع را از اعداد قوه قاهره و فورس ماژور خارج نمود و در صورت وقوع تحریم و یا توقیف کالا امکان رفع مسئولیت از سوی متعهد را ساقط نمود.

همچنین می‌توان با استفاده از ابزارهای جایگزین دیگر مانند مراجعه به داور و یا اخذ ضمانت‌های اجرای تعهدات بدون نیاز به مراجعات طولانی قضایی و اطاله زمان یا استفاده از قابلیت‌های اقدامات اجرایی و استفاده از ضمانت‌های موجود، زمینه برای عدم اجرای تعهدات را از سوی متعهد سلب نمود. حال آنکه تلاش‌های حقوقی برای رفع تحریم‌های و استفاده

۱. قرآن مجید
۲. امامی ، سید حسن (۱۳۹۳) حقوق مدنی ، ج اول ، چاپ دوم ، انتشارات اسلامیه ، تهران.
۳. ایزانلو ، محسن (۱۳۹۰) شروط محدودکننده و ساقط کننده مسئولیت در قراردادها ، چاپ سوم ، شرکت سهامی انتشار ، تهران.
۴. آیین نامه معاملات نیروهای مسلح (۱۳۹۵) معاونت حقوقی و امور مجلس ستاد کل نیروهای مسلح.
۵. ایوانوف ، گراهام و نونام جفری (۱۳۸۱) فرهنگ روابط بین الملل ، ترجمه حمیرا مشیرزاده و حسین شریفی طراز کوهی ، نشر میزان . تهران.
۶. جعفری لنگرودی ، محمد جعفر (۱۳۷۷) ترمینولوژی حقوقی ، چاپ نهم ، کتابخانه گنج دانش ، تهران.
۷. حقیقی ، محمد علی . آمرادی ، سعید (۱۳۷۵) فرهنگ و اصطلاحات حقوقی ، چاپ اول ، نشر دوران ، تهران.
۸. دهخدا ، علی اکبر (۱۳۴۷) لغات نامه فارسی ، انتشارات فرهنگستان فارسی ، تهران.
۹. زهرانی ف مصطفی (۱۳۷۶) نظریه تحریم اقتصادی . انتشارات وزارت امور خارجه ، تهران.
۱۰. سماواتی ، حشمت الله (۱۳۹۰) خسارات ناشی از عدم انجام تعهدات قراردادی ، چاپ چهارم ، انتشارات خط سوم ، تهران.
۱۱. شیخ طوسی ، محمد بن حسن (۱۳۶۵ ق) تهذیب الاحکام ، دار الکتب الاسلامیه ، تهران.
۱۲. شیخ طوسی ، محمد بن حسن (۱۴۰۰ ق) النهایه فی مجرد الفقه و الفتاوی ، دار الکتب العربی ، بیروت.
۱۳. شهیدی ، مهدی (۱۳۸۹) آثار قراردادها و تعهدات ، انتشارات مجد ، تهران.
۱۴. صفایی ، سید حسین (۱۳۶۴) ، قوه قاهره یا فورس ماژور ، مجله حقوقی دفتر خدمات حقوقی بین المللی ، تهران.
۱۵. عسگر خانی ، ابو محمد (۱۳۷۵) رژیم تحریم های بین المللی ، مجموعه سخنرانی های سمپوزیوم تحریم آمریکا علیه ایران ، تهران: دفتر مطالعاتی سیاسی و بین المللی.
۱۶. عمید ، حسن (۱۳۸۹) فرهنگ فارسی عمید ، فرهنگستان زبان و ادب فارسی ، تهران.
۱۷. قانون تشدید تحریم ها ج ۲۰۱۶۱۱ .

۱۸. کاتوزیان، ناصر (۱۳۸۶) ضمان قهری مسئولیت مدنی، چاپ هفتم، تهران، دانشگاه تهران.
۱۹. کیان، محمد، زواره ف سید محمد (۱۳۹۹) آیا تحریم‌های اقتصادی در قراردادهای بین‌المللی از مصادیق قوه قاهره محسوب می‌گردد؟ سومین کنفرانس ملی و دومین کنفرانس بین‌المللی حقوق بین‌الملل و علوم سیاسی، تهران.
۲۰. ممتاز، جمشید (۱۳۶۰) تحریم اقتصادی و حقوق بین‌الملل عمومی نشریه دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه تهران، شماره ۲.
۲۱. مؤمنی، فرامرز (۱۳۶۸) عقیم شدن قراردادهای تجاری با تأکید بر حقوق انگلستان، تهران، مجله حقوقی.
۲۲. حاتمی، علی اصغر، رودیجانی، محمد مجتبی (۱۳۸۷) بررسی تطبیقی قوه قاهره، مجله‌ی دانشکده‌ی علوم انسانی سمنان.
- (ب) منابع انگلیسی:**

Biersteker, Thomas J.;(2016) Sue E. Eckert and Marcos Tourinho, Targeted Sanctions- The Impacts and Effectiveness of United Nation Action, University

